

Μήλος
(ο διάλογος των Μηλίων)
(πέμπτο βιβλίο)

ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

W. Robert Connor

«ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ»

Η συνοπτικότητα που είναι εμφανής στο μεγαλύτερο μέρος του πέμπτου βιβλίου επεκτείνεται και στον τρόπο που διαχειρίζεται ο Θουκυδίδης την παρουσίαση της μοίρας αρκετών μικρών πόλεων που καταστράφηκαν από τις πιο μεγάλες εμπόλεμες παρατάξεις. Ένα από τα πιο γνωστά από αυτά τα επεισόδια ήταν η τιμωρία της Σκιώνης από τους Αθηναίους επειδή είχε δεχτεί την πρόσκληση του Βρασίδα να αποστατήσει (4.120). Η Σκιώνη αποσκήρτησε από την Αθήνα μετά την υπογραφή της ανακωχής και ο Κλέων πρότεινε να καταστρέψουν την πόλη και να σκοτώσουν τους κατοίκους της (4.122.6). Η Νικίειος Ειρήνη επέτρεψε ρητά στους Αθηναίους να αποφασίσουν ό,τι θέλουν για την τύχη της πόλης αυτής (5.18.8). Μια γλαφυρή περιγραφή της τιμωρίας της πόλης από τους Αθηναίους θα πρόσφερε μια δυνατή και κατάλληλη κορύφωση της διαχείρισης των γεγονότων στη βόρεια Ελλάδα από τον Θουκυδίδη. Αντιθέτως, παρουσιάζεται μόνο μία σύντομη αναφορά:

Τὴν ἴδια ἐποχὴ τὸ καλοκαίρι αὐτό, οἱ Ἀθηναῖοι κυρίεψαν μὲ πολιορκία τὴν Σκιώνη. Σκότωσαν ὅλους τοὺς στρατεύσιμους ἄντρες, ὑποδούλωσαν τὰ γυναικόπαιδα κ' ἔδωσαν τὸ ἔδαφος στοὺς Πλαταιεῖς γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ¹. (5.32.1)

Αργότερα, η σπαρτιατική θηριωδία στις Τσιές παρουσιάζεται με έναν εξίσου συνοπτικό και τυποποιημένο τρόπο:

Κυρίεψαν τὶς Ὑσιές, τοποθεσία τῆς Ἀργολικῆς, καὶ σκότωσαν ὅλους τοὺς ἐλεύθερους πολίτες πού ἔπιασαν. Ὅστερα ἀποσύρθηκαν καὶ οἱ διάφορες μονάδες γύρισαν στὶς πολιτεῖες τους. (5.83.2)

Η αντίθεση με την αφήγηση των επεισοδίων στην Πλάταια και τη Μυτιλήνη είναι αξιοσημείωτη. Τώρα φαίνεται ότι δεν υπάρχει χώρος στην αφήγηση για το δράμα, τις ζωντανές λεπτομέρειες και την εμπλοκή του αναγνώστη στη μοίρα των θυμάτων. Όλα είναι τα ψυχρά

¹ Για τη δεσπόζουσα θέση της Σκιώνης στις απόψεις της αθηναϊκής αυτοκρατορίας κατά τον 4ο αιώνα π.Χ., βλ. Ξενοφών, Ελληνικά 2.2.3 και 2.2.10, Ισοκράτης, Πανηγυρικός 4.100 κ.ε., Παναθηναϊκός 12.63-107. Πρβλ. Διόδωρος Σικελιώτης 13.30.4-6 και Αρριανός, Αλεξάνδρου Ανάβασις 1.9.3-6. Για μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία των σχολίων του Θουκυδίδη για τη Σκιώνη με έμφαση στο πάθος της αφήγησης, βλ. D. Lateiner, ((Pathos in Thucydides», Antichthon 11 (1977) 41.

γεγονότα που παρουσιάζονται εν συντομία και εγκαταλείπονται εξίσου γρήγορα, χωρίς κανέναν συναισθηματικό ή ηθικό ενδοιασμό.

Η αφήγηση της πιο περιβόητης θηριωδίας του πολέμου, ο αφανισμός της Μήλου, ξεκινά με τον ίδιο συνηθισμένο τρόπο, σαν να επρόκειτο για άλλο ένα επεισόδιο σε μια σειρά στρατιωτικών επιχειρήσεων ελάχιστου σημασίας, και εισάγεται σχεδόν τυχαία με τη λέξη και: «καί οί Αθηναῖοι ἔκαναν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Μήλου» (καί ἐπί Μῆλον τήν νῆσον Αθηναῖοι ἐστράτευσαν, 5.84.1). Παρ' όλα αυτά, σχεδόν αμέσως, εμφανίζονται στοιχεία μιας πιο λεπτομερούς ανάπτυξης, αφού τα καράβια στην εκστρατεία ταυτοποιούνται με μεγαλύτερη από τη συνήθη ακρίβεια: «μέ τριάντα δικά τους καράβια, ἕξι καράβια ἀπό τὴν Χίο καί δύο ἀπό τὴν Λέσβο». Καταγράφεται η ακριβής και τεράστια σύνθεση των χερσαίων δυνάμεων, ενώ δίνεται και μια κρίσιμη πληροφορία σχετική με το παρελθόν του νησιού: «οἱ κάτοικοι τῆς Μήλου ἦσαν ἄποικοι τῶν Λακεδαιμονίων καί σέ ἀντίθεση μέ ἄλλους νησιῶτες εἶχαν ἀρνηθεῖ νὰ ὑποταχθῶν στοὺς Αθηναίους»² [μτφρ. τροποποιημένη]. Η παρουσίαση γίνεται όλο και πιο λεπτομερής και τελικά ο ευθύς λόγος επανεμφανίζεται για πρώτη φορά μετά τη Μάχη της Αμφίπολης.³ Μολοντούτο οι δημηγορίες που εκφωνούνται στη Μήλο δεν είναι μακροσκελείς παρουσιάσεις ενώπιον μιας δημόσιας συνέλευσης, αλλά βραχυλογίες, σύντομες απροκάλυπτες λεκτικές επιθέσεις σε μια κλειστή αίθουσα συνεδριάσεων (5.84.3). Το αποτέλεσμα είναι ένας διάλογος, μια μορφή λόγου που ήταν απύσα στο έργο από τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον βασιλιά Αρχίδαμο της Σπάρτης και τους Πλαταιείς στο δεύτερο βιβλίο (2.71-74).⁴ Η πολιορκία της Πλάταιας και το παράλληλο επεισόδιο στη Μυτιλήνη στο τρίτο βιβλίο μας έρχονται αναπόφευκτα στο μυαλό καθώς διαβάζουμε την ιστορία της Μήλου. Και αυτή είναι επίσης μια αφήγηση πολιορκίας και καταστροφής μιας μικρότερης πόλης-κράτους από μια μεγαλύτερη. Η μοίρα της κατακτημένης πόλης εξαρτάται από μια συζήτηση στην οποία οι σκέψεις για απόκτηση οφέλους επισκιάζουν τα επιχειρήματα που απορρέουν από τη δικαιοσύνη, ενώ οι σύντομες ερωταπαντήσεις (3.52.4 και 3.68.1) υποκαθιστούν τον συνεχή λόγο. Η Μήλος αποτελεί το αποκορύφωμα του θέματος της σχέσης ανάμεσα στις μεγάλες και τις μικρές δυνάμεις που εμφανίζεται διαρκώς σε όλο το πρώτο μέρος των "Ιστοριών.

² Το 5.84.2 ανακαλεί στη μνήμη ένα προηγούμενο επεισόδιο της Μήλου (3.91.2) και εισάγει το θέμα του αποικισμού, το οποίο επανεμφανίζεται στα 5.89, 5.96, 5.106 και 5.116.4. Το ίδιο θέμα συνεχίζεται και στο έκτο βιβλίο, π.χ. στο 6.62. Βλ. H.C. Avery, «Themes in Thucydides' account of the Sicilian Expedition», *Hermes* 101 (1973) 1-13.

³ Η αποφυγή του ευθέως λόγου σε μεγάλο μέρος του πέμπτου βιβλίου ίσως οφείλεται κυρίως στην επιθυμία για συνοπτικότητα, αλλά αυτό έχει ως συνέπεια ένα πολύ πιο δραματικό αποτέλεσμα, την επανεμφάνισή του στον Διάλογο Αθηναίων και Μηλίων.

⁴ Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς στο Περί Θουκυδίδου 37 περιγράφει τη συνομιλία ως διάλογο. Πρβλ. G. Deininger, *Der Melier Dialog* (Erlangen University diss. 1939) 1'39 κ.ε., και R. Hirzel, *Der Dialog* (Λιψία 1895) 1.44 κ.ε. Οι άλλες μικρές συνομιλίες στο έργο είτε είναι συζητήσεις (3.113) είτε παρατίθενται σε πλάγιο λόγο (4.97-99). Για τη μορφή του διαλόγου τον 5ο αιώνα, βλ. J. Finley, «Euripides and Thucydides», *HSCP* 49 (1938) 56 και H.L. Hudson-Williams, «Conventional forms of debate and the Melian Dialogue», *AJP* 71 (1950) 156-169. Στην προσπάθεια να κατανοήσουμε αυτή τη μορφή διαλόγου, είναι σημαντικό να ξεχωρίσουμε την ιστορική ερώτηση, εάν θα χρησιμοποιούσαν δηλαδή οι Αθηναίοι και οι Μηλίοι ένα τέτοιο είδος διπλωματίας που ταιριάζει σε μια αίθουσα συνεδριάσεων, από τη λογοτεχνική ερώτηση, γιατί δηλαδή ο Θουκυδίδης επιλέγει να παρουσιάσει τις διαπραγματεύσεις με αυτή την πιο διαφωτιστική και εξελιγμένη λογοτεχνική μορφή. Επίσης, βλ. Τρίτο Κεφάλαιο, σημ. 38 παραπάνω.

Ωστόσο οι ομοιότητες με την Πλάταια και με άλλες αφηγήσεις πολιορκίας δεν είναι πολύ συνηθισμένες. Η πλήρως ανεπτυγμένη αφήγηση πολιορκίας του Θουκυδίδη, της οποίας η Πλάταια είναι το καλύτερο παράδειγμα, συχνά αρχίζει με μια πρόταση από την πλευρά των επιτιθεμένων με στόχο να επιτευχθεί ένας συμβιβασμός, ώστε να αποφευχθεί οποιοδήποτε κόστος ή χρονοτριβή μπορεί να προκαλέσει μια ενδεχόμενη περικύκλωση. Αν αυτή απορριφθεί, ξεκινούν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, γίνονται εργασίες για την πολιορκία και ακολουθεί μια μακρά περίοδος αναμονής, κατά την οποία το κρίσιμο ζήτημα είναι αν οι προμήθειες σε σιτηρά, η αφοσίωση και η αντοχή των αμυνομένων μπορεί να διαρκέσει περισσότερο από την αποφασιστικότητα των πολιορκητών. Εάν η πόλη παραδοθεί, έπεται μια δημόσια συζήτηση σχετικά με την τιμωρία, η οποία συνήθως αποτελείται από δύο μεγάλους σε έκταση αντιθετικούς λόγους. Έπειτα λαμβάνεται η απόφαση και περιγράφεται η εφαρμογή της, ενώ γίνονται και κάποιες αναφορές στο πάθος ή τη συμπόνια προς τα θύματα. Το επεισόδιο συνήθως ολοκληρώνεται με κάποιες καταληκτικές παρατηρήσεις. Δεν χρειάζεται να υπάρχουν όλα αυτά τα στοιχεία στην εκάστοτε αφήγηση πολιορκίας, αφού, όπως είδαμε, οι αφηγήσεις μπορεί να είναι πολύ συνοπτικές. Επομένως, η τόσο συνοπτική, σε μισή πρόταση, περιγραφή της πολιορκίας της Σκίωνης δεν θεωρείται κάτι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο. Εντούτοις στο επεισόδιο της Μήλου υπάρχουν όλα σχεδόν τα στοιχεία, αλλά με τρόπο που προκαλεί έκπληξη.⁵

Σε αντίθεση με τη συζήτηση του Αρχιδάμου με τους Πλαταιείς, οι αρχικές διαπραγματεύσεις μεταξύ Αθηναίων και Μηλίων δεν απαιτούν απλώς μια σύντομη ανταλλαγή απόψεων. Γίνονται το επίκεντρο του επεισοδίου ενσωματώνοντας πολλά από τα τυπικά στοιχεία μιας αφήγησης πολιορκίας. Επομένως η βασική δημόσια συζήτηση προηγείται αντί να έπεται της κύριας αφήγησης των πολεμικών επιχειρήσεων. Το αποτέλεσμα της πολιορκίας επιλύεται μέσα στην ίδια τη συζήτηση επειδή η μόνη σοβαρή ερώτηση που τίθεται είναι αν οι Μήλιοι θα συμφωνήσουν να παραδοθούν. Η δύναμη των Αθηναίων είναι τεράστια και ο ισχυρισμός τους —ότι δηλαδή «ποτέ οι Αθηναίοι δεν έλυσαν μια πολιορκία από φόβο άλλου αντιπάλου» (5.111.1)— επιβεβαιώνεται επαρκώς από την προηγούμενη ιστορία της Αθήνας. Ο αναγνώστης γνωρίζει ότι η Αθήνα μπορεί να κατακτήσει τη Μήλο και θα το πράξει. Δεν γίνεται μάρτυρας μιας σειράς περίτεχνων στρατιωτικών μέτρων και αντίμετρων, όπως στην Πλάταια, αλλά μιας σταδιακής καταστροφής των διανοητικών ερεισμάτων της αντίστασης των Μηλίων. Ούτε η ουδετερότητα (5.94-98) ούτε η ελπίδα (5.102 κ.ε.) ούτε η θεική βοήθεια ούτε οι Σπαρτιάτες (5.101-104)⁶ είναι πιθανό να σώσουν τους Μηλίους. Δεν υπάρχει καμία δυνατότητα να προστατευτούν για να παραμείνουν σώοι παρά μόνο με την υποταγή τους. Μολαταύτα, όσο πιο ισχυρά γίνονται τα επιχειρήματα των Αθηναίων τόσο πιο πολύ εντείνεται η αντίσταση των Μηλίων.⁷ Το αποτέλεσμα προδιαγράφεται μέσα στον ίδιο τον Διάλογο: οι Μήλιοι θα προβάλλουν αντίσταση, οι Αθηναίοι θα τους υποτάξουν και η πόλη θα καταστραφεί.

⁵ Η σχέση ανάμεσα στην αφήγηση της Μήλου και σε εκείνες των επιχειρήσεων της Πλάταιας και της Μυτιλήνης παρουσιάζονται σχηματικά στο Παράρτημα 5.

⁶ Πρβλ. τους Πλαταιείς στο 3.57.4 που βλέπουν τους Λακεδαιμονίους ως τη μοναδική τους ελπίδα και τους Μυτιληναίους (3.8-15) που βασίστηκαν στην αποτελεσματική υποστήριξή τους.

⁷ Αυτό ισχύει ιδιαίτερα μετά το κεφάλαιο 99, το κεντρικό σημείο του Διαλόγου. Πρβλ. M. Treu, «Athen und Melos und der Melier Dialog des Thukydides», *Historia* 2 (1953-54) 264-270. H.-P. Stahl, *Thukydides: Die Stellung des Menschen im Geschichtlichen Prozess*, 163. A. Andrewes, «The Melian Dialogue and Perikles' last speech», *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, n.s. 6 (1960) 1 κ.ε.

Στον Διάλογο Αθηναίων-Μηλίων οι λόγοι επισκιάζουν τα γεγονότα. Δεν υπάρχει χώρος για αναφορά σε παρασκηνακό υλικό, ικανότητες, εξηγήσεις ή λεπτομέρειες.⁸ Το κύριο θέμα και το επίκεντρο της προσοχής δεν είναι ούτε η πολιορκία ούτε οι συμφορές των Μηλίων, αλλά ο ίδιος ο διάλογος; με τις διανοητικές διεργασίες που αυτός αναπαριστά. Ακόμα και κάποια εμφανή στοιχεία πάθους που παρουσιάζονται σε αυτό το επεισόδιο εντάσσονται στον διάλογο. Το μέγεθος της καταστροφής της Πλάταιας και η ασάφεια του ρόλου της Αθήνας κατά την πολιορκία της, αναδεικνύονται, όπως είδαμε, με τη μετατροπή της τυπικής καταληκτικής 7ῆς πρότασης: «Αυτό ήταν τό τέλος τῆς Πλάταιας ἐνενήντα τρία χρόνια ἀπό τότε πού εἶχε γίνει σύμμαχος τῶν Αθηναίων» (3.68.5).⁹ Η αφήγηση των Μηλίων δεν έχει καταληκτική πρόταση ανακεφαλαίωσης, αλλά μας φέρνει αντιμέτωπους κατευθείαν με τη Σικελία. Η υπαινικτική ελεγειακή σημείωση που στρέφει την προσοχή στο μεγάλο χρονικό διάστημα της συμμαχίας της Πλάταιας με την Αθήνα αντιστοιχεί στο σχόλιο των Μηλίων, οι οποίοι, αφού αποσύρθηκαν από τη διάσκεψη για να επανεξετάσουν τις απαιτήσεις των Αθηναίων, επαναβεβαιώνουν την απόφασή τους να προβάλλουν αντίσταση:

Δὲν θὰ στερήσωμε ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς μία πόλη πού ὑπάρχει ἑπτακόσια χρόνια. Στηριζόμενοι στὴν τύχη πού ἔρχεται ἀπὸ τὸ θεῖο πού μᾶς προστάτεψε ἕως τώρα, καὶ στὴν βοήθεια τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰδίως τῶν Λακεδαιμονίων, θὰ προσπαθήσωμε νὰ σωθοῦμε. (5.112) [μτφρ. τροποποιημένη]

Οι Μήλιοι με το σχόλιο αυτό γράφουν τον δικό τους επιτάφιο και ο λόγος τους γίνεται το πεπρωμένο τους.

Το επεισόδιο των Μηλίων είναι ένα από τα πιο σπουδαία και αμφιλεγόμενα τμήματα των *Ιστοριῶν*. Ωστόσο, παρά τη μεγάλη προσοχή που έδωσε ο Θουκυδίδης σε αυτό το τόσο δυσανάλογο ως προς τη στρατιωτική του σημασία επεισόδιο, λίγα στοιχεία του συνήθους πάθους εμφανίζονται στην αφήγηση, δεν υπάρχει καμία φανερή συμπάθεια προς τους Μηλίους και καμία σαφής ένδειξη συμπόνιας ή συναισθηματικής εμπλοκής ακόμα και τη στιγμή της καταστροφής τους. Το τέλος του επεισοδίου επανέρχεται στο αφηγηματικό πρότυπο που είναι ήδη γνωστό από τη Σκιώνη και τις Υσιές με ύφος λιτό και γλώσσα τυποποιημένη για την καταγραφή των γεγονότων και μόνο:

⁸ Η συζήτηση σχετικά με τις ιστορικές συνθήκες της πολιορκίας της Μήλου είναι μια διαρκής υπενθύμιση του τιμήματος αυτής της αφηγηματικής στρατηγικής. Πολλοί ιστορικοί θα συμφωνούσαν με τον A. Andrewes στο 5.84.2 (HCT, σ. 157): «Σε γενικές γραμμές [...] φαίνεται απίθανο ότι η επίθεση το 416 π.Χ. έγινε μόνο εξαιτίας μιας ξαφνικής, στιγμιαίας επιθυμίας των Αθηναίων, χωρίς καμία πρόσφατη προηγούμενη διένεξη. Οι πράξεις των Μηλίων είναι πιθανό να είχαν προκαλέσει σε σημαντικό βαθμό τους Αθηναίους, αλλά ο Θουκυδίδης, ίσως για λόγους περισσότερο λογοτεχνικούς παρά πολιτικούς, δεν παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες για μια πλήρη ιστορική αξιολόγηση». Επίσης, βλ. ML 67 (181- 184). Στο τέλος του βιβλίου, η αφήγησή του υπαινίσσεται πάλι ότι δεν υπήρχε σχεδόν κανένας επιζών. Σίγουρα πρόκειται για υπερβολή, καθώς οι προδότες (5.116.3) σώθηκαν και ο Λύσανδρος βρήκε αργότερα κάποιους Μηλίους για να τους εγκαταστήσει εκ νέου στο νησί: Ξενοφών, *Ελληνικά* 2.2.9 και Πλούταρχος, *Λύσανδρος* 14.4. Πρβλ. Ισοκράτης, *Πανηγυρικός* 4.100.

⁹ Στην πρόταση μετατρέπεται και επεκτείνεται η μορφή που χρησιμοποιήθηκε στο 3.50.3. Πρβλ. Τρίτο Κεφάλαιο, σημ. 30.

Σκότωσαν ὅλους τους ἐνήλικους Μηλίους πού ἔπιασαν καὶ ὑποδούλωσαν τὰ γυναικόπαιδα. Ἀργότερα, ἔστειλαν πεντακόσιους ἄποικους καὶ τοὺς ἐγκατέστησαν στὸ νησί. (5.116.4)

Αυτό το χωρίο φαίνεται να προσφέρει την τέλεια επικύρωση της τυπικής εικόνας του έργου που συναντάται σε σχολικά εγχειρίδια: «αυστηρό ως προς την ουδετερότητά του, γραμμένο από μια αποκλειστικά πνευματική οπτική γωνία, μακριά από κοινοτοπίες και ηθικολογίες, ψυχρό και επικριτικό»¹⁰ και της εικόνας του Θουκυδίδη ως ενός «εντελῶς ἀνάληπτου ρεαλιστή».¹¹ Ὅπως τονίζει ο Russell Meiggs, «ὄλως περιέργως, δεν υπάρχει αρκετή ἔμφαση στην τελική τιμωρία, τον θάνατο δηλαδή των ἀνδρῶν και τον εἰς ἀνδραποδισμό των γυναικῶν και των παιδιῶν. Το ενδιαφέρον του Θουκυδίδη φαίνεται να επικεντρώνεται στην ἀνάλυση της ἰσχύος και στις λογικές επιπτώσεις του φυσικοῦ νόμου ὅτι ο ἰσχυρὸς κυβερνά τον ἀδύναμο».¹²

Ο Meiggs ἔχει σίγουρα δίκιο ὅταν ἐπισημαίνει τη σύνδεση ἀνάμεσα σε αυτό το χωρίο και σε ἄλλα μέσα στο ἔργο που δίνουν ἔμφαση στον νόμο του ἰσχυροτέρου: ὅτι ο ἰσχυρὸς θα ἀσκήσει ἐξουσία ὅπου μπορεί και ο ἀδύναμος θα πρέπει να προσαρμοσθεῖ ἀναλόγως.¹³

Ο Θουκυδίδης φαίνεται ὅτι ἀποσπᾶ το ἐπεισόδιο των Μηλίων ἀπὸ μια ομάδα ἐπεισοδίων που τονίζουν τον τρόπο και την καταστροφή του πολέμου και το τοποθετεῖ ἀνάμεσα στα κείμενα που ἀναπτύσσουν τη φύση της ηγεμονικῆς ἰσχύος. Παρόλο που ἔχει κοινὰ στοιχεῖα με ἄλλες δημόσιες συζητήσεις που παρουσιάζονται στο τρίτο βιβλίο σχετικά με τη μοῖρα της Μυτιλήνης και της Πλάταιας και με την ἀντίθεση μεταξύ της δικαιοσύνης και του προσωπικοῦ συμφέροντος που διαπνέει ἀυτὰ τα ἐπεισόδια, ἀνακαλεῖ ἐπίσης στη μνήμη τη σταδιακὴ ἀλλαγὴ των συλλογισμῶν των Αθηναίων για την ἰσχύ της ηγεμονίας τους. Για παράδειγμα, στον Διάλογο με τους Μηλίους οἱ Αθηναῖοι υποστηρίζουν:

Ἀπὸ ὅ,τι μπορεῖ κανεὶς νὰ εἰκάσῃ γιὰ τοὺς θεοὺς καὶ ἀπὸ ὅ,τι εἶναι βέβαιον γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, πιστεύομε ὅτι καὶ οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀκολουθοῦν πάντα ἓναν ἀπόλυτον νόμον τῆς φύσεως, νὰ ἐπιβάλλουν πάντα τὴν

¹⁰ J.B. Bury, History of Greece, R. Meiggs (επιμ.) (Νέα Υόρκη 41975) 252.

¹¹ G.E.M. De Ste. Croix, Origins of the Peloponnesian War, 11 κ.ε.

¹² R. Meiggs, The Athenian Empire, 388.

¹³ Σίγουρα η ἔννοια ὅτι ο πιο ἰσχυρὸς ἐπικρατεῖ ἐναντι του πιο ἀδύναμου εἶναι μια ἐδραιωμένη ἀρχὴ και δεν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ ἰδέα του Θουκυδίδη. Πρὸβλ. τον Καλλικλή στον Γοργία 483c-e του Πλάτωνα. Γοργίας, *Ἐλένης ἐγκώμιον* VS 82 B11, κεφ. 6. Επίσης, βλ. Πλούταρχος, Κάμιλλος 17. Ὡστόσο η σύγκλιση στον τρόπο σκέψης και στη γλώσσα που παρατηρεῖται ἀνάμεσα στα 5.105.2 και 1.76.1-2 εἶναι ἀρκετὴ για να ὑπενθυμίσει στον ἀναγνώστη τις ἀντιστοιχίες που ἐμφανίζονται μέσα στο ἔργο, ἀλλὰ και μεταξύ των Ἱστοριῶν και των ἰδεῶν στον πολιτισμὸ ως σύνολο. Αξιοσημεῖωτα εἶναι ἰδιαίτερα τα ἐξῆς:

1.76.1: καὶ εἰ τότε ὑπομείναντες διὰ παντὸς ἀπήχθεσθε ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ, ὡσπερ ἡμεῖς, εὖ ἴσμεν μὴ ἂν ἦσσαν ὑμᾶς λυπηροὺς [...] καὶ ἀναγκασθέντας ἀνῆξι ἀρχεῖν ἐγκρατῶς ἢ αὐτοὺς κινδυνεύειν. Οὕτως οὐδ' ἡμεῖς θαναμαστόν οὐδὲν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸν τρόπον [...] οὐδ' αὐτῶν πρῶτον τοιοῦτον ὑπάρξαντες, ἀλλ' ἀλλοτρίως καθεστῶτος [...].

5.105.1-2: οὐδέ ν γὰρ ἔξω τῆς ἀνθρώπου πείρας [...] πράσσομεν. ἡγούμεθα γὰρ τὸ τὸ θεῖον δόξῃ τὸ ἀνθρώπειον τε σαφῶς διὰ παντὸς ὑπὸ φύσεως ἀναγκασίας, οὐδ' ἀνκρατῆ ἀρχεῖν. Καὶ ἡμεῖς οὐτε θέντες τὸν νόμον οὐτε κειμένω πρῶτον ἢ χρηράμενοι, ὄντα δὲ παραλαβόντες καὶ ἐσόμενοι ἐς ἀλλοτρίως [...] εἰδοτες καὶ ὑμᾶς ἂν [...] δρῶντας ἂν ταῦτό.

ἐξουσία τους ἂν ἔχουν τὴν δύναμη νὰ τὸ ἐπιτύχουν. Τὸν νόμο αὐτὸν οὔτε τὸν θεσπίσαμε, οὔτε τὸν ἐφαρμόσαμε ἐμεῖς πρῶτοι. Τὸν βρήκαμε νὰ ἰσχύη καὶ τὸν ἀκολουθοῦμε, ὅπως θὰ τὸν ἀκολουθοῦν αἰῶνια ὅσοι μᾶς διαδεχθοῦν καὶ ξέρομε καλὰ ὅτι κ' ἐσεῖς καὶ ὅποιοιδήποτε ἄλλοι θὰ ἐκάνατε τὰ ἴδια ἂν εἶχατε τὴν δύναμη. (5.105.2)

Στον συλλογισμό αὐτὸ επαναδιατυπώνουν μια θέση που εἶχαν υποστηρίξει ἤδη κατά τη διάρκεια της Συνέλευσης στη Σπάρτη, λίγο πριν ἀπὸ την Ψηφοφορία για πόλεμο. Οἱ πρέσβεις των Αθηναίων δήλωσαν στους Σπαρτιάτες ὅτι, αν ἐκεῖνοι διατηρούσαν την ηγεσία της Ελλάδας μετὰ τους Περσικούς Πολέμους, θα προκαλοῦσαν και αὐτοὶ τὴν εχθρότητα των ἄλλων:

Ξέρομε καλὰ ὅτι δὲν θὰ ἦσαστε ἀπέναντι τῶν συμμάχων σας λιγότερο πιεστικοὶ ἀπὸ ὅ,τι εἴμαστε ἐμεῖς καὶ θὰ εἶχατε ἀναγκαστῆ εἶτε ν' ἄσκητε τὴν ἐξουσία σας μὲ πυγμὴ εἶτε νὰ ἐκτεθῆτε σὲ κινδύνους. Ἔτσι κ' ἐμεῖς δὲν ἐκάναμε τίποτε τὸ παράδοξο ἢ ἀντίθετο πρὸς τὴν φύση τῶν ἀνθρώπων πραγμάτων, ὅταν δεχτήκαμε τὴν ἡγεμονία πού μᾶς προσφερόταν καὶ ὅταν, τώρα, ἀρνιόμαστε νὰ τὴν ἐγκαταλείψωμε, κινούμενοι ἀπὸ ἰσχυρὰ ἐλατήρια, τὴν δόξα, τὸν φόβο καὶ τὸ ὄφελος. Δὲν εἴμαστε ἄλλωστε οἱ πρῶτοι πού ἐφαρμόσαμε τέτοια πολιτικὴ.

Ἀπὸ πάντα ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ ἀδύνατος ὑπακούει στὴν θέληση τοῦ δυνατοῦ. (1.76.1-2)

Οἱ ομοιότητες ὅμως εἶναι εξίσου εκπληκτικὲς με τὰ σχόλια του Ερμοκράτη στη συνέλευση της Γέλας, ὅπως αναφέρονται στο τέταρτο βιβλίο:

Εἶναι στὴν φύση τοῦ ἀνθρώπου νὰ θέλη νὰ ἐξουσιάζῃ ὅσους δὲν ἀντιστέκονται, ἄλλα καὶ νὰ προστατεύεται ἐναντίον μίας ἀπειλῆς. (4.61.5)

Πράγματι, ἡ γλώσσα στον Διάλογο Αθηναίων-Μηλίων επαναλαμβάνει σκεδόν λέξη πρὸς λέξη τὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς της σημαντικῆς κεντρικῆς ιδέας της δημηγορίας του Ερμοκράτη. Μόνο τὸ πρῶτο μέρος της ὅμως. Ὅπως εἶδαμε στην ἀνάλυση της συνέλευσης στη Γέλα, αὐτὴ ἡ ιδέα εἶναι υψίστης σημασίας στο ἔργο, ιδιαίτερα ἐπειδὴ υπερβαίνει τις συμβατικὲς διατυπώσεις για τὸν νόμο του ἰσχυροτέρου καὶ ἐξετάζει τὴν τάση που ἐνυπάρχει ὁμοίως στη φύση, δηλαδή τὴν ἀντίσταση ἐναντία στις ἐπιθέσεις ἀκόμα καὶ των πολὺ ἰσχυρῶν. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν παρατήρηση προέρχεται τόσο τὸ κύριο σημεῖο του λόγου του Ερμοκράτη, ἡ ἀνάγκη δηλαδή νὰ συνασπιστοῦν ἐναντία στην ἐπιθετικὴτητα των Αθηναίων, ὅσο καὶ ἡ πιο σημαντικὴ ἐπίπτωση του λόγου του σε ολόκληρη τὴ δομὴ των Ἱστοριῶν, ὅτι ἡ τάση τ-ἡ φύσης εἶναι διττὴ, καθὼς πιέζει πρὸς τὴν ἐπέκταση της ἰσχύος ἀλλὰ ἐπίσης καὶ πρὸς τὴν αυτοάμυνα καὶ τὴν ἀμοιβαία προστασία ἐναντίον της ἐπιθετικότητας.

Ὁ ἀναγνώστης, που ἔχει στο μυαλό του τὴν ἀνάλυση του Ερμοκράτη καὶ ἐκτιμᾷ τις συνδέσεις ἐντὸς του κειμένου καὶ τὴ σημασία τους για τὴ δική μας ἐρμηνεία, προσεγγίζει τὸν Διάλογο Αθηναίων-Μηλίων ἀπὸ μια θέση που βρίσκεται ἀρκετὰ πιο κοντὰ σε αὐτὴν των Μηλίων παρά σε αὐτὴν των Αθηναίων. Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι δὲν παρατηροῦμε τὸν

παραλογισμό των Μηλίων, καθώς προσπαθούν να αντισταθούν στη δύναμη και την ισχύ των Αθηναίων. Γνωρίζουμε ότι διαθέτουν ανεπαρκή δύναμη και ότι ούτε οι θεοί ούτε οι Σπαρτιάτες θα επέμβουν για να τους βοηθήσουν. Ωστόσο, όσο θαυμασμό κι αν νιώθουμε για την αποφασιστικότητά τους να αντισταθούν, το ενδιαφέρον του Διαλόγου αναδύεται κυρίως από τη δική τους στάση και επιχειρηματολογία παρά από αυτήν των Αθηναίων. Οι Αθηναίοι ομιλητές διατυπώνουν με πιο απαιτητικούς και αυστηρούς όρους μια άποψη που υπήρξε μέρος του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού από καιρό. Οι δημηγορίες τους είναι το αποκορύφωμα του στυγνού ρεαλισμού που τόσο συχνά συναντάμε στην επιχειρηματολογία τους. Από την άλλη πλευρά, οι Μήλιοι παρουσιάζουν έναν συνδυασμό παρωχημένων και κάπως απλοϊκών απόψεων μαζί με κάποιες οι οποίες στα συμφραζόμενα των *Ἱστοριῶν* είναι σχετικά καινούριες: για παράδειγμα, ότι μια μικρότερη πόλη-κράτος μπορεί να ανακαλύψει έναν τρόπο να αντισταθεί σε κάποια κατά τα φαινόμενα ισχυρότερη και ότι η αυτοσυγκράτηση μπορεί μακροπρόθεσμα να είναι προς το συμφέρον και του ισχυροτέρου. Η πρώτη από τις δύο ιδέες, που είναι μια επέκταση της επιχειρηματολογίας του Ερμοκράτη στο τέταρτο βιβλίο, στην περίπτωση των Μηλίων έχει σαθρά θεμέλια. Αποδεικνύεται μια αφελής ελπίδα για θεϊκή επέμβαση ή για μια αλλαγή στα σχέδια της εξωτερικής πολιτικής των Σπαρτιατών. Ένας πραγματικός έλεγχος για το αν οι απόψεις του Ερμοκράτη θα μπορούσαν να τεθούν σε εφαρμογή θα ήταν η συνεργασία πολλών μικρότερων πόλεων-κρατών εναντίον μιας ή περισσότερων μεγάλων δυνάμεων και όχι η εξάρτηση ενός μόνο νησιού από την υποστήριξη της Σπάρτης.

Επιπλέον οι Μήλιοι παρουσιάζουν άλλη μια ιδέα. Πιεσμένοι από τους Αθηναίους να αποφύγουν επιχειρήματα που βασίζονται στη δικαιοσύνη (5.89),¹⁴ προσπαθούν να επισημάνουν τα πρακτικά πλεονεκτήματα της ύπαρξης και τήρησης γενικώς παραδεκτών αξιών, τις οποίες θα μπορεί κανείς να επικαλείται:

Ἐμεῖς, ὅμως, νομίζομε ὅτι εἶναι χρήσιμο — καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ποῦμε ἀφοῦ θέσατε βᾶση τῆς συζήτησής μας τὸ συμφέρον καὶ ὄχι τὸ δίκαιο— νὰ μὴν καταργήσετε ἓνα κοινὸ ἀγαθόν, δηλαδὴ τὸ νὰ μπορῆ πάντα ἐκεῖνος ποὺ βρίσκεται σὲ κίνδυνον νὰ ἐπικαλῆται τὰ ὀρθὰ καὶ τὰ δίκαια καὶ νὰ λάβῃ κάποια βοήθεια μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ δὲν εἶναι ἐντελῶς πειστικά. Αὐτό, ἄλλωστε, σᾶς συμφέρει ὅσο καὶ ἐμᾶς: ἂν χάσετε τὸν πόλεμον, θὰ λάβετε τὴν μεγαλύτερη τιμωρία καὶ θὰ γίνετε παράδειγμα σὲς ἄλλες δυνάμεις. (5.90) [μτφρ. τροποποιημένη]

Αυτή είναι μια σημαντική ιδέα μέσα στο έργο και ένα μεγάλο μέρος του έντονου δραματικού ενδιαφέροντος του Διαλόγου εξαρτάται από αυτήν. Επιθυμούμε να διαπιστώσουμε αν αυτή η αντεπιχειρηματολογία των Μηλίων θα έχει κάποια επίδραση στους Αθηναίους. Γνωρίζουμε βέβαια ότι η προσπάθεια των Μηλίων να εισαγάγουν εκ νέου επιχειρήματα περί δικαίου τονίζοντας τη δυναμική χρησιμότητα και το πλεονέκτημά τους δεν θα πείσει τους Αθηναίους. Ο κίνδυνος που τους ανησυχεί δεν προέρχεται από κάποια άλλη ηγεμονική δύναμη όπως η Σπάρτη αλλά από τους δικούς τους υπηκόους.¹⁵ Επισημαίνουν ότι οι μεγάλες

¹⁴ Πρβλ. τους Αθηναίους στην Κόρινθο (1.76.2) και τις συζητήσεις στην Πλάταια και τη Μυτιλήνη. Εντούτοις επισημαίνεται ο κομπασμός του Περικλή ότι μόνο οι Αθηναίοι δείχνουν αληθινό αλτρουισμό όταν βοηθούν τους φίλους τους: ου γαρ πάσχοντες ευ, ἀλλὰ δρώντες κτώμεθα τους φίλους (2.40.4).

¹⁵ Η κατάληξη του πολέμου εν μέρει επιβεβαιώνει την αξιολόγηση των Αθηναίων. Η Σπάρτη απέρριψε τις απαιτήσεις των Θηβαίων για την καταστροφή της Αθήνας, Ξενοφών, *Ἑλληνικά* 2.2.3 κ.ε.

δυνάμεις μπορούν να επιτύχουν αμοιβαία συμφωνία και συμβιβασμό, αλλά το παράδειγμα της ελευθερίας των Μηλίων είναι απειλή για τον διαρκή έλεγχο της ηγεμονίας από τους Αθηναίους. Επομένως οι Αθηναίοι αισθάνονται ότι πρέπει να καταστείλουν την αναταραχή που έχει δημιουργηθεί στη Μήλο και να συνεχίσουν μια εξωτερική πολιτική που παραμένει απερίσπαστη από σκέψεις για το δίκαιο και τις παραδεδομένες αντιλήψεις.

Εντούτοις για τον αναγνώστη η αντεπιχειρηματολογία των Μηλίων ασκεί μεγαλύτερη επίδραση, καθώς αλλάζει την προοπτική από μια περιορισμένη εστίαση στα γεγονότα του 416 π.Χ. στην ευρύτερη εξέλιξη του πολέμου. Στα άμεσα συμφραζόμενα η αντίσταση των Μηλίων εκλαμβάνεται είτε ως μια παράτολμη πράξη είτε ως ένας τραγικός ηρωισμός, χωρίς να αποσαφηνίζεται ποτέ πλήρως ποιο από τα δύο ισχύει, καθώς η εστίαση κινείται προς ευρύτερα θέματα, ίσως ακόμα και προς την τελική τύχη της Αθήνας στον πόλεμο, όταν οι νικητές συζήτησαν δημόσια για την καταστροφή της.

Οι Αθηναίοι εμφανίζονται υπό το πιο παράδοξο φως. Από τη μια πλευρά, είναι ανυποχώρητοι, σαφείς και λογικοί, όπως πάντα. Ούτε ο λοιμός ούτε κάποια παρόρμηση επηρεάζει τη λήψη των αποφάσεών τους. Κανένας δημαγωγός δεν οδηγεί τον όχλο σε συναισθηματικές αντιδράσεις. Κανένας μακροσκελής λόγος δεν παραπλανά. Παντού υπάρχει ψυχραιμία, προσεκτική αξιολόγηση και ορθολογική σκέψη.

Μια μικρή ομάδα Αθηναίων πρέσβων συναντά τις αρχές της πόλης και λίγους Μηλίους (ταῖς ὀλίγοις, 5.84.3) και επιμένουν να χρησιμοποιούν την πιο σύνθετη μορφή λόγου, τον διάλογο. Η σύντομη ανταλλαγή απόψεων θα έπρεπε να εξαλείφει τα ρητορικά τεχνάσματα και τη δυνατότητα των λόγων για εξαπάτηση όταν εκφωνούνται μπροστά σε μεγάλο ακροατήριο. Οι Αθηναίοι ισχυρίζονται ότι δεν θα συμπεριλάβουν μεγάλα λόγια (μετ' ονομάτων καλών) στον συγκεκριμένο διάλογο, δηλαδή επιχειρήματα που βασίζονται στις υπηρεσίες που πρόσφερε στους Έλληνες η Αθήνα κατά τους Περσικούς Πολέμους ή επιχειρήματα σύμφωνα με σκέψεις και εκτιμήσεις για το δίκαιο της υπόθεσης και άλλα παρόμοια (5.89). Οτιδήποτε παραπειστικό ή συναισθηματικό παραλείπεται. Τώρα περισσότερο παρά ποτέ θα πρέπει να δούμε τον καθαρό και ανόθευτο *λόγον* σε λειτουργία: χωρίς όρια, χωρίς έλεγχο, παρασύρει μακριά όλους τους παραδοσιακούς περιοριστικούς και ανασταλτικούς παράγοντες ενώ οι Μήλιοι παραμένουν αμετακίνητοι και αμετάπειστοι.

Οποιοσδήποτε κι αν είναι οι αντιδράσεις μας γι' αυτό που συμβαίνει στους Μηλίους, είναι δύσκολο να ξεφύγουμε από ένα αίσθημα τρόμου γι' αυτό που συμβαίνει στους Αθηναίους. Από πολλές πλευρές παραμένουν ακριβώς ίδιοι όπως τους έχουμε γνωρίσει: έξυπνοι, αποφασιστικοί, δραστήριοι, η ζωντανή απόδειξη της περιγραφής των Κορινθίων γι' αυτούς ως ανθρώπους που δεν έχουν συνηθίσει να επιλέγουν τον εφησυχασμό, αλλά και δεν τον επιτρέπουν στους άλλους (1.70). Τώρα όμως όλα έχουν αλλάξει, καθώς, παρά τον ξεκάθαρο τρόπο σκέψης, αδυνατούν να αντιληφθούν πλήρως τους κινδύνους που τους περιβάλλουν.¹⁶ Παρατηρούν την αδυναμία της θέσης των Μηλίων με πλήρη καθαρότητα, αλλά από σημαντικές απόψεις αποτυγχάνουν να συνειδητοποιήσουν ποιοι είναι και ποιες οι επιπτώσεις των λόγων τους. Η λογική της άποψης στην οποία έχουν καταλήξει τους υποχρεώνει να καταστείλουν την ελευθερία σε νησιωτικές πόλεις- κράτη. Ωστόσο ο αναγνώστης γνωρίζει ότι ένα άλλο νησί, η Σικελία, σύντομα θα αντιμετωπίσει με επιτυχία την επίθεση των Αθηναίων. Όπως γίνεται σαφές στο έκτο και το έβδομο βιβλίο, πολλά από τα θέματα του Διαλόγου Αθηναίων-Μηλίων συνεχίζουν να εμφανίζονται και στην αφήγηση της εισβολής στη

¹⁶ Πβλ. H.-P. Stahl, Thukydides: Die Stellung des Menschen im Geschichtlichen Prozess, 158-171, και C.W. Macleod, «Form and meaning in the Melian Dialogue», *Histona* 23 (1975) 385-400.

Σικελία, με την Αθήνα να καταλήγει να μοιάζει σε μεγάλο βαθμό με τη Μήλο, αναγκασμένη πια να βασίζεται στην ελπίδα, στην τύχη και σε εικασίες για τους θεούς (ιδ. 7.77.4).

Μάλιστα ο αναγνώστης ίσως γνωρίζει αμυδρά μόνο προς το παρόν μέχρι ποιο βαθμό η Σικελική Εκστρατεία θα παρουσιαστεί τελικά ως συνέχεια της καταστροφής της Μήλου. Ο Διάλογος όμως κοιτά τόσο προς τα πίσω όσο και μπροστά. Μας φέρνει αντιμέτωπους με ένα από τα πιο σημαντικά γεγονότα του αθηναϊκού παρελθόντος, ακριβώς αυτό το οποίο οι Αθηναίοι ομιλητές είναι αποφασισμένοι να μη χρησιμοποιήσουν στον Διάλογο: τον ρόλο της Αθήνας στην αντίσταση κατά των Περσών. Η ηγεσία της κατά τους Περσικούς Πολέμους έδωσε το ερέθισμα και δικαιολόγησε την ανάπτυξη της δύναμής της. Τώρα αυτές οι σκέψεις μαζί με όλα τα μεγάλα λόγια (*μετ' ὀνομάτων καλῶν*) δεν συμπεριλαμβάνονται στον Διάλογο (5.89). Ωστόσο δεν είναι εύκολο για τον αναγνώστη να ξεχάσει τη σύγκρουση με τους Πέρσες. Άλλωστε ήταν ο πόλεμος με την Περσία που καθοδήγησε τελικά την Αθήνα να «γίνει ναυτική δύναμη» (1.18.2 και 1.93.3), και έτσι διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τους θεσμούς και τον εθνικό της χαρακτήρα. Σε εκείνη τη μάχη οι Αθηναίοι αντιμετώπισαν ακριβώς την υπεροχή της δύναμης και την προφανή έλλειψη ελπίδας που αντικρίζουν μπροστά τους τώρα οι κάτοικοι της Μήλου. Οι Αθηναίοι ήταν οι σωτήρες της Ελλάδας (Ηρόδοτος, 7.139) και το πέτυχαν με τη βοήθεια της Σπάρτης και ακόμη, αν πιστέψουμε στους δημοφιλείς θρύλους, με την επέμβαση των θεών και των ηρώων. Με άλλα λόγια, η Μήλος θυμίζει το παρελθόν της Αθήνας και μας υποχρεώνει να αναρωτηθούμε τι θα είχε συμβεί αν οι Αθηναίοι δρούσαν εναντίον των Περσών με τον τρόπο που προτρέπουν τώρα τους Μηλίους να ενεργήσουν.¹⁷ Αν όμως οι Μήλιοι μοιάζουν στους Αθηναίους των αρχών του 5ου αιώνα π.Χ., οι Αθηναίοι εκφράζονται με τον τρόπο που θα μπορούσαν τότε να μιλούν οι Πέρσες:

Γνωρίζουμε ότι στις ανθρώπινες σχέσεις τὰ νομικὰ ἐπιχειρήματα βρίσκουν ἐφαρμογή ὅταν ἐκείνοι πού τὰ ἐπικαλοῦνται εἶναι ἴσοι, οἱ ἰσχυροὶ κάνουν ὅτι τοὺς ἐπιτρέπει ἡ δύναμή τους καὶ οἱ ἀδύναμοι ὑποχωροῦν (5.89) [μτφρ. τροποποιημένη]

Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς αναφέρει με κατηγορηματικό τρόπο ότι:

Αὐτὰ εἶναι λόγια πού θὰ ἄρμοζαν σὲ βάρβαρους βασιλεῖς νὰ ἀπευθύνουν σὲ Ἕλληνες, καὶ δὲν ταιριάζει νὰ λεχθοῦν ἀπὸ Αθηναίους πρὸς ἄλλους Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους εἶχαν ἐλευθερώσει ἀπὸ τοὺς Μήδους.¹⁸

Ο Διονύσιος κρίνει συχνά τον Θουκυδίδη με ακατάλληλα κριτήρια, αλλά η εγρήγορσή του για το ύφος του ιστορικού τον οδήγησε να αναδείξει μια σημαντική πτυχή αυτού του Διαλόγου. Παρατήρησε, παρόλο που δεν κατάφερε να τον κατανοήσει πλήρως, τον δεσποτικό τόνο του λόγου των Αθηναίων. Αυτό βέβαια είναι μέρος του στόχου του Θουκυδίδη: να αναδείξει

¹⁷ Έμαθα πολλά για τον Διάλογο Αθηναίων-Μηλίων διαβάζοντας τον και επιχειρηματολογώντας γι' αυτόν με τους φοιτητές μου. Ο George Ryan έθεσε το ερώτημα στο κείμενο και ο Keith Nighthenheler με βοήθησε με τις συνεχείς συζητήσεις που βασίζονται στη διατριβή του σχετικά με τη χρήση του διαλόγου σε αυτή την περίοδο.

¹⁸ Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, Περί Θουκυδίδου 39.

ότι από τότε που αντιστάθηκαν στην εισβολή των Περσών οι Αθηναίοι έχουν αλλάξει ως προς μία σημαντική τους πλευρά.

Η αντίθεση ανάμεσα στους Περσικούς Πολέμους και τον Πελο-πονησιακό Πόλεμο διαπερνά πολλές ενότητες των Ιστοριών ως μία αντίστιξη και ένα λανθάνον θέμα της επιφανειακής αφήγησης. Το έχουμε συναντήσει ήδη στην περίπτωση της Πλάταιας, στη συσχέτιση της Πύλου με τις Θερμοπύλες και θα το συναντήσουμε πάλι με αυξανόμενη ένταση στη Σικελική Εκστρατεία. Τώρα γίνεται εμφανές στον Διάλογο Αθηναίων-Μηλίων, καθώς οι πρώτοι επαναδιατυπώνουν τον νόμο του ισχυροτέρου:

Τὸν νόμο αὐτὸν οὔτε τὸν θεσπίσαμε, οὔτε τὸν ἐφαρμόσαμε ἐμεῖς πρῶτοι. Τὸν βρήκαμε νὰ ἰσχύη καὶ τὸν ἀκολουθοῦμε, ὅπως θὰ τὸν ἀκολουθοῦν αἰώνια ὅσοι μᾶς διαδεχθοῦν. (5.105.2)

Η γλώσσα είναι παρόμοια με αυτήν που χρησιμοποιεί ο Ηρόδοτος για να παρουσιάσει τα λόγια του Μεγάλου Βασιλιά της Περσίας σε ένα κρίσιμο σημείο της βασιλείας του:

Καὶ ὁ Ξερξῆς ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ τῆς Αἰγύπτου καθὼς ἦταν ἔτοιμος νὰ λάβει στὰ χέρια του τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ἀθήνας, ὀργάνωσε συνέλευση μὲ τοὺς καλύτερους τῶν Περσῶν μὲ σκοπὸ νὰ πάρῃ τὴν γνώμη τους καὶ ὁ ἴδιος νὰ παρουσιάσει ἐνώπιον ὄλων τὰ σχέδιά του. Ὅταν συγκεντρώθηκαν, τοὺς εἶπε τὰ ἑξῆς: «Ἄνδρες Πέρσες, δὲν εἶμαι ὁ πρῶτος ποὺ θὰ ἐφαρμόσω αὐτὴν τὴν τακτικὴ σὲ ἐσᾶς, ἀλλὰ θὰ ἀκολουθήσω αὐτὴν ποὺ μᾶς ἔχουν κληροδοτήσῃ οἱ πρόγονοί μας [...] ποτὲ ἕως σήμερα δὲν ἐπαναυθήκαμε».¹⁹

Ο αναγνώστης που γνωρίζει το ηροδότειο παράλληλο κείμενο συνειδητοποιεί ότι η παραδοσιακή τακτική την οποία υπαινίσσεται ο Ξέρξης στον κόσμο των Αθηναίων ισοδυναμεί με τον νόμο του ισχυροτέρου στον οποίο οι Αθηναίοι βασίζονται. Η αδιάκοπη ενεργητικότητα των Αθηναίων αντικατοπτρίζει τους επιθετικούς σχεδιασμούς του Πέρση μονάρχη. Η Αθήνα αναδημιουργεί τον περσικό δεσποτισμό, όχι μόνο με τη στέρηση της ελευθερίας και της αυτονομίας, αλλά και με την αλαζονική έπαρση στη χρήση της γλώσσας, όπως και σε αυτό που αποκαλεί ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς ως «αἰσχροτάτα ἐπιχειρήματα» (*αἴσχιστα ἐνθυμήματα*).²⁰ Αλλά και οι Μηλιοί μέσα στην παραφροσύνη και την τύφλωσή τους μοιάζουν στους Αθηναίους, όπως τους παρατηρούμε σε μια προηγούμενη χρονική στιγμή της ιστορίας τους, όταν απαντούν στον Μακεδόνα Αλέξανδρο που έχει φέρει τα αιτήματα του βασιλιά για την υποταγή τους με τα εξής:

¹⁹ Ηρόδοτος 7.8.1-7.8α1. Για τη σχέση του με τον Θουκυδίδη, βλ. H.R. Immerwahr, *Form and Thought in Herodotus* (Κλίβελαντ, Οχάιο, 1966) 22, σημ. 40. Επίσης, πρβλ. F.M. Cornford, *Thucydides Mythistoricus*, 176-182.

²⁰ Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, *Περί Θουκυδίδη* 41. Για την ὕβριν των Αθηναίων, βλ. W. Liebeschuetz, «Structure and function of the Melian Dialogue»), *JHS* 88 (1968) 73-77.

Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι ο Μήδος έχει δύναμη πολλαπλάσια σε σχέση με την δική μας [...]. Η μεγάλη όμως επιθυμία για ελευθερία μας κάνει να άμυνθοῦμε με όλες μας τις δυνάμεις. Καί μὴν προσπαθήσεις νὰ μᾶς πείσεις, ἀλλὰ καὶ ἐμεῖς δὲν θὰ πειστοῦμε νὰ συνθηκολογήσωμε με τὸν βάρβαρο. Τώρα πηγαινε νὰ ἀναγγείλεις στὸν Μαροδόνιο ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι λένε, «ὅσο ὁ ἥλιος ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια πορεία με τὴν τωρινή, δὲν πρόκειται νὰ κάνωμε καμία συμφωνία με τὸν Ξέρξη. Θὰ ταχθοῦμε ἐναντίον του ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στὴν βοήθεια τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων, στοὺς ὁποίους ἐκεῖνος δὲν ἔδειξε κανένα σεβασμό, καθὼς ἔβαλε φωτιὰ στοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματά τους».²¹

Για τον αναγνώστη του Θουκυδίδη, ο Διάλογος Αθηναίων-Μηλίων αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά σημεία των *Ἱστοριῶν*. Μας προσελκύει εξαιτίας της ψυχρής σαφήνειας στην ανάλυση της ισχύος. Η δύναμή του και το ενδιαφέρον που προκαλεί προέρχονται κυρίως όχι μόνο από το ότι αποφεύγονται οι υποκρισίες και οι υπεκφυγές στην άσκηση της πολιτικής αλλά και από το ότι συνειδητοποιείται με δια- φωτιστικό τρόπο η σημασία των φυσικών διεργασιών στις οποίες βασίζεται η ιστορία. Αυτές οι φυσικές διεργασίες είναι από κάθε άποψη αποκομμένες με σχεδόν χειρουργικό τρόπο από την προπαγάνδα, τις ηθικές αναστολές και όλα τα μεγάλα λόγια της ρητορικής τέχνης. Ωστόσο η πειθὼ δεν προκύπτει ως αποτέλεσμα αυτού του ανόθευτου από ρητορικά τεχνάσματα λόγου. Οι Μήλιοι δεν καταφέρνουν να υποχρεώσουν τους Αθηναίους να κατανοήσουν τα πλεονεκτήματα των επιχειρημάτων που απορρέουν από τη δικαιοσύνη ή τους παραδεδομένους κανόνες, ενώ οι Αθηναίοι δεν μπορούν να πείσουν τους Μήλιους να συνθηκολογήσουν. Ο λόγος, παρά τη διαύγειά του και τη δύναμη των επιχειρημάτων του, δεν κατορθώνει να αποτρέψει τη βία και την καταστροφή του πολέμου και ο ίδιος παραμένει περιορισμένος, παραμορφωμένος και διαστρεβλωμένος.²²

Οι Μήλιοι συνεχίζουν να αντιστέκονται. Επίσης ο αναγνώστης ίσως ανακαλύψει σε αυτό το σημείο ότι δεν μπορεί να δεχτεί μια ανάλυση που λαμβάνει υπόψη μόνο τη δύναμη και το προσωπικό όφελος του ισχυροτέρου. Ο νόμος του ισχυροτέρου αποδείχτηκε ότι έχει βαθιά τις ρίζες του στην ανθρώπινη φύση, αλλά έχουμε παρατηρήσει ήδη φευγαλέα ότι έχει και μία άλλη πλευρά: τη φυσική τάση των μικρότερων πόλεων-κρατών να συνασπίζονται και να αντιστέκονται στην επιθετικότητα. Επιπροσθέτως, στην αποκήρυξη της εθνικής τους ταυτότητας ως αντιπάλων του δεσποτισμού και της υποδούλωσης των Ελλήνων, οι Αθηναίοι, όπως αρχίζουμε να ανιχνεύουμε, έχουν απομακρυνθεί από κάποιες πηγές της δύναμής τους και έχουν οδηγηθεί σταδιακά να μοιάζουν με τον παλαιό τους εχθρό, τους Πέρσες. Παρόλο που οι Μήλιοι οδηγούνται στην καταστροφή, το επεισόδιο δεν ολοκληρώνεται ποτέ με μια ξεκάθαρη καταληκτική πρόταση, όπως τελειώνουν τα γεγονότα στην Πλάταια και τη Μυτιλήνη. Δεν υπάρχει δηλαδή πουθενά πρόταση: ((αυτό ήταν το τέλος του επεισοδίου της Μήλου». Αντιθέτως, με την καταστροφή της Μήλου ζωντανή στη μνήμη, η αφήγηση οδηγείται κατευθείαν στη μεγάλη εκστρατεία εναντίον του νησιού της Σικελίας.

²¹ Ηρόδοτος 8.143.1-2. Πρβλ. G. Deininger, *Der Melier Dialog*, σ. 46, σημ. 65.

²² Πρβλ. C.W. Macleod, «Thucydides' Platean debate», *GRBS* 18 (1977) 233.